

сгг

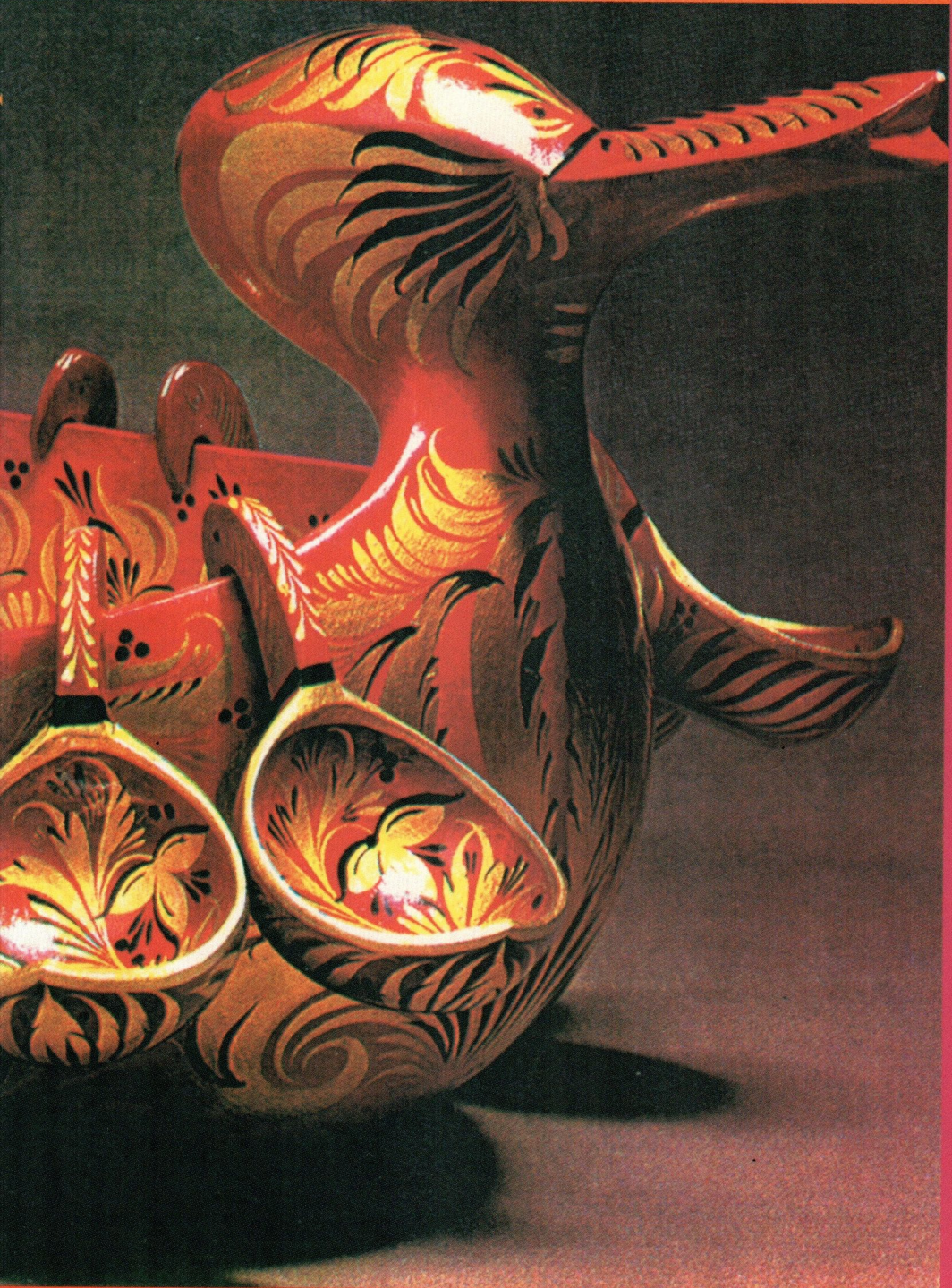

КОДОВИ

1997

храна

број 2

СЛОВЕНСКИХ КУЛТУРА

КОДОВИ СЛОВЕНСКИХ КУЛТУРА

Александар Лома, Београд

„Дрвоједи“

Широм света је становништво питомих предела склоно да задиркује своје сиромашније суседе из мање плодних крајева подсмевајући се њиховом начину исхране. Циљ овог рада није свеобухватно истраживање таквих задиркивања; оно би свакако изнело на видело многе њихове варијетете и пружило основ за типолошке класификације, али тешко да би довело у питање исправност полазног суда да је тај мотив повсуда распрострањен, да, другим речима представља једну фолклорну универзалију. За увод у разматрање које следи задовољићу се једним примером из сопственог искуства: Ваљевци, становници житородне колубарске равнице имали су обичај да у шали питају брђане из оближњег ужичког краја како су им родиле шишарке, или папрат. Такве шале су, разуме се, грубо карикирање стварности, али нису без сваког реалног основа. „У гладним годинама наш се народ хранио туцаном церовом кором и кукурузним кочањима, лесковом ресом, глогињама, шипцима, дивљакама, жиром и разним животињама, које су му до руку дошле¹.“ „У Србији су сељаци гладне године 1813. махом мтели жир и пекли хлеб, па шта више ни жира није довољно било, који су испод снега скупљали, него су жировну брашну додавали и туцане хрестове коре².“ Још су жива слична сећања из овековних ратова, а овакви начини прехрањивања нису били страни ни другим европским народима. Плиније бележи да су у његово време (I век н.е.) Хиспанци у оскудним месецима користили брашно од жира за мешање хлеба (Plin. Hist. nat. XVI 15); у земљама северне Европе таква пракса постојала је до недавна. У праисторијско доба жир је био нормалан саставни део јеловника. У остацима сојеничких насеља у Швајцарској и долини Поа откривене су знатне количине целог и напола исеченог хрестовог жира, који се чувао у глиненим посудама, а у ископинама једног бронзано-допског села код Берлина нађено је у уломцима посуђа на огњишту такође много ољуштених и расцепљених жирова, које су ту пржили³. У старој Грчкој су Аркађане, становнике брдовитог средишњег дела Пелопонеза, називали „жироједима“ (βαλανηφάγοι Херодот I 66). Иза тог назива тешко да стоји објективна констатација карактеристичног начина исхране једне у свом развоју заостале популације, него је посредни пре израз подсмеха према староседелачком становништву које су дорски завојевачи прогнали из плодних долина у тешко приступачна брда. Разуме се, таквом подсмехивању основ је могла пружити и нека конкретна ситуација у којој је дати род, племе или

¹ Уп. С. Тројановић, Старинска српска јела и пића, *СЗБ* II, Београд 1896, репринт 1983, стр. 355.

² Id. 283 д.

³ *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde* von O. Schrader, herausgegeben von A. Nehring, Bd. II, Berlin/Leipzig 1929, стр. 114.

народ био принуђен да се дохрањује нечим што иначе није улазило у његов нормалан јеловник. У српској епској песми Краљевић Марко опомиње брата Андрију да не коље коња како би његовом крвљу утолио жеђ, јер: „До сад смо се Краљевићи звали, а по сад *Кољикоњевићи*.“ (Вук VI 17^о нап.).

У принципу, људи који покатак у нужди месе хлеб од жировог брашна не стоје ниже на културној лествици од својих суседа из житороднијих крајева који томе никада не морају прибегавати. Стога етничке ознаке типа „жироједи“ треба разликовати од оних типа „људождери“ које изражавају културолошку опреку између двеју популација, именујуће и именоване, и сврстати их у подсмешљива уопштавања и преувеличавања која функционишу у границама истог или двају блиских етноса и чија је основа социолошка. Слични називи нису ретки ни код Словена, нпр. **Kor(o)-lupi* „они који љуште кору“ (уп. рус. *королупы* и топониме сх. *Краљуји*, чеш. *Kralupi*, луж. *Krolupi*)⁴, **Lyko-deri (-dъri)* „они који деру лико“ (стчеш. *Likodery*, сх. *Ликодра*): они вуку свој корен из прасловенског доба и пре ће бити да су настали као подругљиви надимци појединим родовима, којима се приписивало да се прехрањују кором дрвета, него као неутралне ознаке њиховог занимања. Посебну експанзију овај тип доживео је на тлу Чешке, где се узима да ојконими као *Hlivojedy*, *Hřibojedy* „они који једу гљиве“, *Dřevohryzy*, *Dřevolizy*, *Dřevojedy* „они који гризу/лижу/једу дрво“, *Kotopeky* „они који пеку мачке“ итд. одсликавају процес раног освајања нових територија који се одвијао кроз крчење шума и оснивање нових насеља на ободу првобитно настањених плодних долина⁵.

Ова појава уочена у савременом фолклору и проследива кроз историјску топонимију словенских земаља може нам указати неочекивану помоћ при разматрању најранијих историјских извора о нашим прецима и њиховој правдомовини. Као што је познато, први поуздани помени о Словенима срећу се код писаца из првог столећа хришћанске ере, који их називају *Венедима* или *Венејима*. Хронолошки други по реду, после Плинија Старијег (око 77.), и први који нам пружа нешто више од самог имена је помен код Тацита из око 98, за кога су Венети разбојници што крстаре шумовитим и брдовитим пределима између германских Пеукина и Фена (Финаца); по начину живота и обичајима стоје између Германа и Сармата, али су ближи Германима јер граде куће и боре се као пешаци, за разлику од Сармата који су коњаници и којима кола служе уместо домова⁶. У овом добро познатом, много

⁴ Уп. *Этимологический словарь славянских языков* 11, Москва 1984, стр. 89. Овамо можда и сх. родовски назив *Дрлује*, топоним *Дрлуја* (XVI в.) < **drъ-lupi* „они који гуле дрвеће (прасл. **drъ-* у вези са *дрво*)“, в. *Јужнословенски филолог* LI/1995, стр. 46.

⁵ Уп. VI. Šmilauer, *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Praha 1960, 63 дд. и id. у А. Profous, *Místní jména v Čechách V*, Praha 1960, 629.

⁶ Tacitus, *Germania* 46: „hic Suebiae finis. Peucinatorum Venetorumque et Fennorum nationes Germanis an Sarmatis ascribam dubito ... Veneti multum ex moribus traxerunt: nam quidquid inter Peucinos Fennosque silvarum ac montium errigitur, latrociniis pererrant, hi tamen inter Germanos potius referuntur, quia et domos fingunt et scuta gestant et pedum usu ac pernecitate gaudent: quae omnia diversa Sarmatis sunt in plaustro equoque viventibus.“ Коментарисани извори за најранију историју Словена сабрани су у *Свод древнейших письменных известий о славянах*, Москва, I 1991, II 1995.

навођеном и дискутованом опису, наша пажња треба да се задржи на опреци између Словена и њихових југоисточних суседа, иранских Сармата, проистеклој из различитог карактера станишта двају иначе сличних народа: Сармати су степски номади, који живот проводе у седлу и на колима, а Словени као становници шума не користе (у тој мери) коње и имају стална станишта.

Имајући у виду ову семантичку опозицију која је налазила свој одраз у узајамном описивању и означавању суседних групација становништва, од припадника једног рода и становника једног насеља до читавих племена и народа, спустимо се дубље у прошлост, до V века пре Хр. и четврте књиге Херодотове Историје, која садржи најранији етногеографски опис шумског појаса североисточне Европе, простора где се пола миленија доцније по први пут јасно у нашем видокругу појављују Словени. Словене отац историје изричито не помиње, бар не под било којим од имена са којима они доцније ступају на историјску позорницу⁷. Од народа настањених у шумском ободу степе, за које Херодот зна из друге руке, преко својих скитских информатора, позабавићемо се Будинима, чија је земља, како он наглашава, била „цела обрасла сваковрсним шумама“⁸. Не заборавимо да је Скитија уз Египат представљала главну житницу античког света, тако да су Скити према начину живота и исхране својих шумских суседа могли гајити онај подсмешљиви презир какав је налазио свој израз у називима типа „Дрвоједи“. И заиста, Херодот не пропушта да нам о Будинима саопшти нешто што би, у крајњој линији, могло бити одјек таквог скитског подсмеха. Он за њих каже да једини од тамошњих племена $\phi\epsilon\iota\rho\tau\rho\alpha\chi\epsilon\upsilon\omicron\upsilon\sigma\iota$. Тај глагол среће се само овде и двосмислен је: може се протумачити да Будини једу ваши, или да једу шишарке. Уобичајено значење грчке речи $\phi\upsilon\epsilon\iota\rho$ је „ваш“, па су и доцнији грчки аутори, који су користили овај Херодотов податак, то тако схватили. То се види из бркања Будина са кавкаским племеном Фтирофазима⁹, чије име $\Phi\theta\epsilon\iota\rho\phi\acute{\alpha}\zeta\omicron\iota$ на грчком управо значи „они који једу ваши“. Када анонимни перипл погрешно приписан Аријану ставља у област Питиунта „скитски народ, који помиње Херодот и каже да они једу ваши ($\phi\theta\epsilon\iota\rho\tau\rho\alpha\chi\epsilon\upsilon\omicron\upsilon\sigma\iota$)“ то он очито меша Херодотове Будине са овим Фтирофазима¹⁰. Биће, међутим, да, противно схватању античких писаца, нити једни нити други нису јели ваши. Модерни коментатори указују да је реч $\phi\theta\epsilon\iota\rho$ у грчком могла значити и „јелову шишарку“¹¹ и да је у делу Кавказа где се Фтирофазии

⁷ Постоји, додуше, претпоставка да се не само код Херодота III 15, већ и код још ранијег Хесиода (frg. 150 ed. Merkelbach/West, v. 23), затим код Псеудо-Скилака 19 и Скимна 188 присутна традиција о пореклу ћилибара са ушћа реке Еридана, идентификоване са Поом на северном Јадрану, заснива на сличности племенског имена прибалтичких Венета или Венета, како их Тацит назива, са северноиталским Венетима (*Veneti*, код грчких писаца $\epsilon\upsilon\epsilon\tau\omicron\iota$ или $\epsilon\upsilon\epsilon\tau\omicron\iota\omicron\iota$): радило би се о једном истом имену, индоевропском племенском назвању које се очувало на разним странама (поред Прибалтика и северног Јадрана, још и код Келта и у малоазијској Палагонији), а које се на Словене пренело са ранијег становништва.

⁸ Hdt. IV 109: $\eta\delta\epsilon\chi\acute{\alpha}\rho\eta\sigma\phi\epsilon\omega\upsilon\omicron\nu\lambda\acute{\alpha}\sigma\acute{\alpha}\epsilon\sigma\tau\iota\delta\alpha\sigma\acute{\epsilon}\alpha\iota\delta\eta\sigma\iota\pi\alpha\nu\tau\omicron\iota\eta\sigma\iota$.

⁹ Помињу га Страбон XI 2.1 и 14, а за њим Птолемеј V 8.12, Псеудо-Аријан и Плиније NH VI 14.

¹⁰ Овај податак пореди се са Псеудо-Скилаком § 80 који Гелоне, по Херодоту i.c. суседе Будина у пределима источно од средњег тока Дона, смешта на Кавказ.

¹¹ Фотије: $\phi\theta\epsilon\iota\rho\tau\eta\varsigma\pi\acute{\upsilon}\tau\upsilon\omicron\upsilon\varsigma\kappa\acute{\alpha}\rho\lambda\omicron\varsigma,\pi\acute{\upsilon}\tau\upsilon\varsigma\phi\theta\epsilon\iota\rho\pi\omicron\iota\omicron\varsigma$.

смештају у античко доба био град Πιτυοῦς чије је име изведено од грч. πύτυς „јела, оморика“. И у Будинима савремена наука види не „вашојед“, већ „fig-cone-eaters“¹². Оправданост оваквог превода произлази из самог Херодотовог текста, где се повлачи разлика између Будина и њихових суседа Гелона. Најпре бива наглашено да „Будини не говоре истим језиком као Гелони, нити им је начин живота истоветан.“ Херодот користи реч δίαιτα која се односи на начин живота уопште са посебним тежиштем на начину исхране (одатле модерни термин за режим исхране „дијета“), и у поређењу Будина са Гелонима које следи се сходно томе супротстављају начини живота и исхране двају племена: „Будини, будући староседеоци, номади су и једини од тамошњих народа једу јелове шишарке, док Гелони обрађују земљу, хране се житом и имају вртове (οἱ μὲν γὰρ Βουδινοὶ ὄντες αὐτόχθονες νομάδες τέ εἰσι καὶ φθειροτραγέουσι μοῦνοι τῶν ταύτη, Γελωνοὶ δὲ γῆς τε ἐργάται καὶ σιτοφάγοι καὶ κήπους ἐκτημένοι). Јасно је да ту φθειροτραγέουσι стоји у опозицији према сιτοφάγοι и да су супротстављена два начина исхране: као што је Гелонима жито била основна храна, тако су, бар по информацијама којима је Херодот располагао, Будинима важан део јеловника чиниле јелове шишарке, што се за ваши никако не би могло рећи. Дегутантни обичај једења вашију могао је бити приписан некоме племену у неком другом контексту више као куриозум, илустрација његовог дивљаштва, али не би имао смисла овде, где је реч о прехрањивању целога једног народа¹³. Друго је питање стварне употребљивости јелових шишарки у исхрани и њихове хранљивости. Полазећи од Хесихија: τῶν γὰρ στρόβιλων τὸ ἐντὸς φθειρα καλεῖσθαι, где στρόβιλος означава јестиво језгро плода сибирског кедра (Pinus cembra, енгл. stone pine, нем. Zirbelkiefer, Arve, фр. cembre, cembro) Sarauw мисли да шумска област у којој живе Будини може бити одређена по познатом ареалу Pinus cembra: Јекатеринбуршка област, даље на северозапад преко Перма све до Вјатке и на север све то Тјуманских планина. Вогули који туда данас крстаре као номади са својим стадима ирваса још увек се хране тим шишаркама¹⁴. Са друге стране, Херодотова обавештења могу се заснивати на задиркивању Будина од стране њихових суседа-земљоделца Гелона, који су по Херодоту говорили неком грчко-скитском језичком мешавином, а не на стварним фактима. На сличну претпоставку дошао је већ Рибакoв: „Быть

¹² W. W. How/J. Wells, *A Commentary on Herodotus I*, Oxford 21928, 339; слично и В. В. Латышев у *Вестник древней истории* 1947/2, 279: „будини ... питаются сосновыми шишками“, Ph.-E. Légrand у коментару уз своје издање Херодота (Herodote, *Histoires IV*, Paris 1949, стр. 113, нап. 2): „Boudins ... mangent des amandes de pin“, Schrader/Nehring II 114: „die Budinen ... sich von den Früchten der Zirbelfichte nähren“, према ibidem и 413 допушта и да су они заиста били Läuseesser, због тобожње сазвучности њиховог имена са лит. uīē „ваш“. Уп. и E. Benveniste у *Revue de philologie* XXXVIII (1964) 2, стр. 205 д.;

¹³ Пишући о либијском (северноафричком) племену Адирмахидама Херодот IV 168 помиње да њихове жене кад ухвате на себи ваш прегризу је и баце (τοὺς φθειρας ἐπεὶν λάβωσι, τοὺς ἐωυτῆς ἐκάστη ἀντιδάκνει καὶ οὕτω ῥίπτει). Пада у очи да се Херодот овде служи другим речима, на шта указују и How/Wells l.c.

¹⁴ Georg F. L. Sarauw, *Das Rentier in Europa zu den Zeiten Alexanders und Caesars*, у: *Mindekrifti i Anledning af Hunderedaaret for Japetus Steenstrups Fødsel I*, бр.19, Копенхаген 1914. По Benveniste l.c. Уп. још Karl Meuli, *Scythica Vergiliana, Beiträge zur Volkskunde der Universität Basel* (= Schweizerisches Archiv für Volkskunde 56 (1960), Heft 1/2, стр.88 дд.

может, загадочное „поедание сосновых шишек“ (§ 109) являлось всего-навсего шуткой южных земледельцев в адрес своих лесных соседей?¹⁵

Вратимо се почещима словенске историје и имену иза којег по први пут поуздано препознајемо Словене: *Venedi*, *Veneiti*, очуваном у немачком *Wende* „лужички Србин“, финском *venäjä* „Рус“. Већина савремених стручњака узима да се ту ради о старом индоевропском племенском назвању које се очувало на разним странама, поред Прибалтика код Келта, у малоазијској Пафлагонији и на северном Јадрану, где је у антици живео народ тог имена који је говорио посебним индоевропским дијалектом блиским језицима италске групе и по којем се прозвала *Венеција*. На индоевропској равни тај етноним се реконструише као **wenetói* и пореди са староиндијским придевом *vanítá-* „драг, мио“¹⁶. Таквом тумачењу старог назива за Словене, међутим, сметају две чињенице. Прва је формалне природе: док се на другим странама јавља облик са *-t-*, какав се претпоставља и за прајезик, већина потврда овога имена показује *-d-*, а изузеци се лако могу објаснити повођењем појединих писаца, као што је Тацит, за познатијим северноиталским етнонимом¹⁷. Друга је сметња та, што би једно име са таквим значењем ваљало схватити као самоназвање својих носилаца, а ми немамо потврде да су Словени икада њиме сами себе означавали¹⁸. Из оба ова разлога не изгледа нам неумесно да овој широко прихваћеној етимологији супротставимо алтернативну хипотезу, по којој би изворни облик имена био онај са *-d-*: *Venedi*, *Venadi*, пореклом различит од распрострањеног индоевропског етнонима, настао у језику скитско-сарматских Иранаца настањених у прицрноморским степама као ознака за њихове северне суседе и доцније преузет од стране Германа и Финаца. Скити и Сармати су из перспективе своје степске постојбине при означавању суседних племена у лесостепи и шумском појасу североисточне Европе најпре могли поћи од те семантичке опозиције између карактера њихових и сопствених станишта, са којом смо се већ средели у Тацитовом опису. Стога пада у очи сазвучност првог слога етнонима *Venedi* (и сл.) са индоиранском речју за „шуму, дрво“ *van-*, *vana-*, „дрво, шума“¹⁹. Други елементат

¹⁵ Б. А. Рыбаков, *Геродотова Скифия*, Москва 1979, стр. 160 д.

¹⁶ В. Ј. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern/München 1959, стр. 1146.

¹⁷ Непот (I в. пре Хр.) кога наводи Помпоније Мела III 5.45 излажући догађаје из 58. пре Хр. пише *Indi* за *Vindi* (?), Плиније Старији у своме „Природословљу“ *Venedi* (Plin. Hist. natur. IV 97, око 77. н.е.), Птоlemeј (умро око 178. н.е.) *Οὐενέδοι* (Ptol. Geograph. III 5.7–8), један анонимни попис народа с почетка III в. Вердој очито грешком уместо *Βενδοί*; на тзв. „Појтингеровој карти“ (Tabula Peutingeriana) с краја III в. убележени су *Venadi Sarmate* (у Дакији око горње Тисе) и *Venedi* код ушћа Дунава. Облик са безвучним денталом јавља се код Тацита крајем I в. по Хр.: *Venet(h)i* (в. горе) и после опет средином V в. код Јордана: *Venethae* (I 34 и др.).

¹⁸ Witzak који се најскорије позабавио овим етнонимом враћа се на стару претпоставку његовог словенског облика **veti* који би се као патронимска изведеница чувао у староруском имену племена *вятичи* (К. Т. Витчак, Из проблематики древних славјанских племен. I. етноним *Фресити* у Баварског географа и его локализација, *Этимология* 1988–1990, Москва 1993, стр. 28–36, стр. 29 д.). И са језичке и са историјско-географске стране ова претпоставка остаје крајње хипотетична.

¹⁹ Уп. најскорије М. Mayrhofer, *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen* II, Heidelberg 1995, стр. 500. Ова реч нема поузданих паралела ван индоиранских језика; са извесном вероватноћом се једино сл. прилози *вѣн* „ван, напоље“ и *вѣнѣ* „вани, напољу“ пореде са стинд. *vāpat* ак., *vāne* лок. „у шуму, у шуми“ (уп. М. Фасмер, *Этимологический словарь русского*

имена би, пре него суфикс, могао бити глаголски корен у значењу „јести“: ие. **ed-* > индоир. **ad-*. Посреди би, дакле, био сложен етноним по значењу, структури и етимологији другога дела аналоган горенаведеном чешком ојкониму *Dřevo-jedy*²⁰. Сложеница у потпуности подударна претпостављеној забележена је у староиндијском: *van-ād-* „дрвојед“, епитет бога огња Агнија у једној химни „Ригведе“ (II 4.5)²¹. При овој претпоставци вокализам *Vened-* може се тумачити најпре као плод скитско-сарматског развоја индоир. *ā* > *æ*, чији почети падају још око средине првог миленија пре Хр. (уп. код Херодота ἐνώρεες према ἄνάρεις код Хипократа за стиран. *anarya-*)²². Типолошки би се овакво племенско назвање савршено уклапало у скитско-сарматску етнонимију која, у мери у којој је истражена, показује блиске значењске и творбене паралеле структури коју смо претпоставили. Уп. племенска имена скит. Ἀμάδοκοι (Хеланик код Steph. Byz.) = *āmād-aka-* „они који једу сирово“ (*āma-*), подразумева се „месо“ (ту је честим иранским суфиксом *-aka* проширена сложеница идентична староиндијској *āmād-* „који једе сирово (месо)“, атрибут грабљивих птица RV X 87.7, AV XI 10.8), такође сармат. Торекκῶδοι Ptolem. III 5.25 = **turik-ada-* „они који се хране сиром или сурутком“, за **turika-* „сир“ уп. авест. *tūri-* „усилено млеко, сурутка“²³. Занимљиво је да већ Хесиод зна за скитско племе Γλακτοφάγοι (frg. 189), што је грчки назив у значењу „Млекоједи“, и није искључено да он преводи староирански предлогак сличан или истоветан горњем **turik-ada*²⁴. Слично се иза Херодотовог Ἀνδροφάγοι „људождери“ као назив народа на северу Ски-

јзыка I, Москва 1986 s.v. *von*). У том случају би за прајезик требало претпоставити атематску флексију са мобилним акцентом и апофонијом корена: **uen-lun-*.

²⁰ Овамо не стављамо сх. назив инсекта *дрвојед(ац)* (Речник САНУ) јер се ради о два различито мотивисана и по свему судећи независна образовања.

²¹ Како је реч хапакс, етимологија и значење су јој дискутабилни: средњовековни коментатор Ригведе Śāyaṇa тумачи је као „чежња“, али се модерни филолози углавном приклањају интерпретацији „дрвојед“, уп., са ранијом литературом, J. Schindler, *Das Wurzelnomen im Arischen und Griechischen*, Phil. Diss. Würzburg 1972, стр. 43 (мени недоступно, наведено по Mayrhofer l.c.). За Агнија се иначе и на другим местима каже да својим пламеним језиком „једе дрво“ (*atti vānāni* RV I 65, 7; X 79, 2).

²² Уп. В. И. Абаев, *Скифский язык*, у: *Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки*, Москва 1979, стр. 272–364, стр. 323. Иза облика *Venadi* (*Sarmatae*) би се могла претпоставити варијанта сложенице са тематизованим првим чланом **vana+ad-* > **vanād-* > **vēnad-* (уп. у данашњем осетском *a* < стиран. *ā* поред *æ* < стиран. *ā*). Алтернативно објашњење могло би рачунати са преузећем имена у германски и фински из неког архаичног староиранског (или чак заједничког индоиранског) дијалекта у којем се још чувала разлика између ие. **e* и *a*. Иста дилема: да ли се ради о чувању ие. боје **e* или о *æ* које је постало од *a* познијим иранским развојем, постоји код најранијих (индо)иранских позајмљеница у угрофинским језицима, уп. Т. В. Гамкрелидзе/В. В. Иванов, *Индоевропейский язык и индоевропейцы* II, Тбилиси 1984, стр. 921 дд. У прилог веома старој позајмици још из заједничког индоиранског (аријског) прајезика са очуваним ие. **e* говорила би горе поменућа могућност да су за прибалтске Венеди знали већ грчки писци VII–V в. пре Хр., као и чињеница да глагол ие. **ed-* > иир. **ad-* „јести“ нема непосредних континуанти у историјски познатим иранским језицима, где га је потиснуо синоним *hvar-* (тај корен претпоставља се у неким иранским именским образовањима, уп. Mayrhofer op. cit. I/1986, 61 д.); за евентуалне друге сложенице на *-ad-* у скитско-сарматској етнонимији в. ниже.

²³ Уп. Абаев op. cit. 277. Иза грчке геминате *-кк-* вероватно стоји интензивнији изговор међувокалског *-k-* у сарматском као прелазна фаза ка осетском *g* (*ḡ*) које се јавља већ у античком ономастичком материјалу.

²⁴ Слично ће Херодотово Μελάγχλαινοι бити превод назива сарматског племена Σαυδαρόται потврђеног на натпису из Олбије: осет. *sawdarta* „одевени у црно“ (Абаев, op. cit. 305).

тије претпоставља ирански предложак близак нперс. *mard-x^vār-* „људождер“ који би се, скраћен, чувао у имену угрофинског народа *мордва*²⁵. Ове етимологије свака за себе доста су убедљиве, а у свом збиру сведоче да су Скити и Сармати имали обичај да означавају суседна — сродна или инородна — племена по њиховом стварном или шаљиво им приписаном начину исхране, и да међу тим ознакама има сложених назива са глаголским кореном *ad-* „јести“ као другим елементом²⁶.

Прича о једењу шишарки, па и сам назив **van-ad-* могли су се у разним временима и у разним деловима северног обода Скитије односити на различите Скитима суседне народе, те ако су наше интерпретације и исправне то не мора значити да су Будини били преци Венета, потоњих Словена. Уосталом, Херодот IV 21 лоцира њихову земљу с ону страну Танаја-Дона северно од Сауромата, што би одговарало горе поменутој зони сибирског кедра²⁷; то подручје лежи знатно источније од средњег и горњег тока Дњепра где се са највише основа тражи прапостојбина Словена, па се отуда у савременој науци за Будине претпоставља да су угрофинско племе. Распрострањеност сибирског кедра, ако је увек и била иста као данас, не мора имати значаја за питање локације Будина, јер они да би изашли на глас који их је био и нису морали стварно јести шишарке. Није, додуше, искључено да су Прасловени најпре живели око Дона, а затим мигрирали на запад, у Поднепровље, како то у новије време претпоставља Голомб²⁸, али са друге стране, и независно од тезе о словенском карактеру Будина, многи показатељи говоре да је њихова земља лежала западније него што је Херодот смешта²⁹. У сваком случају, њихов телесни изглед — Херодот Будине описује као плавооке и риђе, разликујући их у антрополошком погледу од Гелона, којима приписује грчко порекло, а на другој страни од Скита као и од монголских

²⁵ Тако још у староруском летопису, код Јордана *Mordens* (Томасчек, Шахматов; против је Фасмер II 653 д.), уп. грч. *μαρτιχόρας* Ктесија код Аристотела, Паусанија и др., *μαρτίορα* (Paus. IX 21.4) као назив за полумитску звер људождера (*άνδροφάγος*) у Индији (тигра?), очито иранска реч, уп. стперс. *martiya-* „човек“ + авест. *x^var-* „прождирати“ (в. Н. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch* II, Heidelberg² 1973, стр. 178).

²⁶ Овакво тумачење етнонима *Венети* предложио сам први пут у *Јужнословенском филологу* XLIX/1993, нап. 45 на стр. 200.

²⁷ На том подручју постоји река *Вятка*, чије је име у вези са етнонимом *Вяда* који у њеном горњем сливу помиње „Слово о погибели Русској земљи“ (уп. Фасмер *op. cit.* стр. 376 д.). То име народа своди се на **Vęda*, што се преко **Vaend-* може извести из **Vaenæd-* (другачије Фасмер *l.c.*, који тамо одбацује и везу са *Вятичи*).

²⁸ Z. Gołąb, *The origins of the Slavs: A linguistic's view*, Columbus 1992.

²⁹ Херодотово одређивање положаја појединих народа у Скитији и њеном суседству према токовима великих река може се узети за релативно прецизно само у најужнијем, приморском појасу, око њихових ушћа и доњих токова, које су понтски Грци добро познавали, док су њихова знања о средњим токовима и извориштима Дњестра, Дњепра, Дона и других великих северних притока Црног мора била сасвим маглопита. Посебно је нереална Херодотова представа о дубини Даријевог продора од ушћа Дунава на североисток у унутрашњост Скитије; маршрута персијске војске морала је у стварности бити много краћа, а самим тим и територија Будина са градом Гелоном лежати знатно западније него што излази из дословно схваћеног текста „Историје“. У археологији је широко прихваћена идентификација града Гелона са Бельским градиштем (Бельское городище) на л. притоци Дњепра у средњем току Ворскли, а и има и топономастичких индиција у прилог лоцирања будинске земље у ове пределе; о свему томе подробније на другом месту.

народа, на које се свакако односи његов опис Иседонаца — одговара хиљаду година познијем Прокопијевом опису старих Словена³⁰.

У вези с могућим протословенским (или, ако се прихвати теза о балтско-словенској заједници, балтословенским) карактером Будина који су се — у стварности или бар у причи својих суседа — хранили плодовима четинара, треба указати на гласовну блискост балтословенске речи **edlā-/edli-* „дрво Abies, јела“ са глаголом **ēd-* „јести“, уп. прасл. **ēdlo* „јело“ према **edlb/*edla* „јела“. Балтословенски назив за јелу обично се пореди са лат. *ebulus* „аптовина, бурјан“, у којем би случају ие. праоблик био **edhlo-*, али како се ради о различитим биљкама не треба искључити да **edlā-/edli-* представља балтословенско новообразовање од ие. корена **ed-* „јести“, или бар да је у балтословенском дошло до семантичког укрштања старог индоевропског фитонима са тим сазвучним глаголом, које је могло са своје стране допринети стварању традиције о Будинима као о „дрвоједима“³¹.

Могуће је да само име Будина пружа још једну фолклорну спону са Прасловенима. Грци су га чули од Скита и не би било никакво чудо да се и у овом случају ради о скитском називу за суседе, а не о њиховом самоназвању. У грчкој предаји скитских речи глас *δ* може означавати и рефлекс индоевропског звучног палатала аналоган староперсијском *δ* одн. *δ̄*, док у осталим староиранским дијалектима на том месту стоји *z*³². На тај начин би авестијској речи *būza-* „јарац“ и међанским личним именима *Buza-*, *Buzina*³³ одговарали скитски облици **būda-*, **Būdina-*. Скитска интерпретација Βουδῖνοι „Јарци“, било да се ради о правој етимологији етнонима, било о шаљивој игри речи³⁴, може се наслутити иза Херодотовог излагања о њима. Био би то подсмешљив надимак за поштоваоце грчког Диониса, који се замишљао и представљао у обличју јарца. У V в. пре Хр. на просторима северно од Црног Мора оштро су се сучељавала два идеолошко-религијска комплекса: религија скитских номада и оргијастички култови поникли на

³⁰ Уп. Hdt. IV 108: Βουδῖνοι δέ, ἔθνος ἐὼν μέγα καὶ πολλόν, γλαυκόν τε πᾶν ἰσχυρῶς ἐστὶ καὶ πυρρόν : Proc. bell. VII 14.27: (Σκλαβηνοὶ τε καὶ Ἄνται) εὐμήκεις τὲ γὰρ καὶ ἄλκιμοι διαφερόντως εἰσὶν ἅπαντες, τὰ δὲ σώματα καὶ τὰς κόμας οὔτε λευκοὶ ἐσάγαν ἢ ξανθοὶ εἰσὶν οὔτε πη ἐς τὸ μέλαν αὐτοῖς παντελῶς τέτραπται, ἀλλ' ὑπεριθροὶ εἰσὶν ἅπαντες.

³¹ За етимологију прасл. фитонима в. *Этимологический словарь славянских языков* 6, Москва 1979, стр. 15 и *Słownik prasłowiański* 6, Wrocław etc. 1991, стр. 32. Разлика у звуку обе речи, назива за јелу и глагола „јести“, која се састоји у дужини вокала (код фитонима је кратак, док је код глагола уопштен дуг) избрисана је у псл. дијал. облику **jadla* < **ēdla*: укр. заст. *яль* „јела“, пољ. дијал. *jadla* „исто“, можда насталом контаминацијом са **edmb* „једем“ уп. пољ. *jadlo* „јело“ < **ēdlo*.

³² Скитска језичка заоставштина не пружа недвосмислене примере таквог третмана, али је он имплициран скитским *θ* = сперс. *θ* = авест. *s* < ие. *k* које је добро документовано, уп. најскорије К. Т. Витчак (Witzcak): Скифский язык: опыт описания, *Вопросы языкознания* 1992/5, стр. 50–59, особито стр. 55–57.

³³ У еламској предаји, уп. W. Hinz, *Altiranisches Sprachgut der Nebenüberlieferungen*, Wiesbaden 1975, стр. 69.

³⁴ Како Херодот за Будине наглашава да су аутохтони (IV 109: Βουδῖνοι ἐόντες αὐτόχτορες) то је могло бити и изворно значење скитског имена, уп. стинд. *bhū-* „земља“ и *ja-* „рођен“, сложеницу *bhūmi-ja-* „рођен од земље, поникао из тла“; староиндијском *j* одговарало би авест. *z*, староперсијско и скитско *d* (*δ*). Сличну претпоставку изнео је Опер за име једног од међанских племена Βουσαι (Hdt. I 101): може се читати *Būza-* (Oppert, *Le peuple et la langue des Mèdes* 7, по Weißbach *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* III 1073 s.v. *Busai*).

земљорадничкој подлози, заступљени пре свега култом Диониса, чије присуство на тим просторима није морало бити сразмерно позан плод грчке колонизације, имајући у виду вероватно трачко порекло самог култа и додире и мешања Иранаца са Трачанима у том, североисточном делу Европе³⁵. У будинској земљи био је град Γελωνός где су се по Херодоту налазила светишта хеленских богова начињена на хеленски начин са киповима, жртвеницима и дрвеним храмовима, чији су становници, Гелони (Γελωνοί), сваке три године приређивали Дионисове светковине падајући у бакхички занос³⁶. Херодот даље тврди да су Гелони од старине Хелени, да се служе мало скитским, мало хеленским језиком и да се и тиме и изгледом и бојом коже и начином живота разликују од Будина, но савремена наука сумња у могућност постојања једне грчке енклаве тако дубоко у унутрашњости³⁷. Стога се не може искључити претпоставка да је спољашња сличност — а можда и суштинска сродност — обичаја становника будинске земље и њихова главног града са грчким (< трачким) култом Диониса довела до стварања традиције о хеленском пореклу Гелона. Словени су имали култ сличан Дионисовим оргијама: то је белоруски Јарило, кога с Дионисом-јарцем зближава итифалички елеменат³⁸, а и сам назив (уп. сх. *jarau*); да се пак ради о прасловенском обичају који има своје дубоке индоевропске корене сведочи с једне стране то што је забележен и на словенском југу, код Срба у Банату, и на западу, где имамо *Jaroviĭta* (*Gerovit*) који обезбеђује раст вегетације, а са друге стране етимолошки налаз (*Jar-ило, Jaro-вић* : "Нра, ѿра; Јарослав : "Нраκλῆς³⁹. На тај начин, чини се доста вероватно да су Скити полазећи од те религиозне опреке Прасловене подсмешљиво назвали „јарцима“⁴⁰.

³⁵ Ова опрека лепо се испољава у причи о трачком краљу Скилу (Hdt. IV 78–80). Уп. IV 79: „Скити осуђују бакхичке оргије код Грка, јер веле да није вероватно да се може наћи такав бог који људе наводи на махнитане.“ (Σκῦθαι δὲ τοῦ Βακχεύειν περὶ Ἑλλήσι ὀνειδίζουσι· οὐ γάρ φασι εἰκὸς εἶναι θεὸν ἐξευρίσκειν τοῦτον ὅστις μαίνεσθαι ἐνάγει ἀνθρώπους). Скила због његове преданости Дионисову култу Скити лишавају власти и живота; то религиозно опредељење код њега се објашњава полугрчким пореклом и утицајем хеленске цивилизације, но разобличен он не бежи у Грчку већ у Тракију, где је извор Дионисова култа: од Трачана није могао очекивати да деле одијум његових сународника према његовој оданости Дионису (то што ће га трачки краљ Ситалк ипак на крају изручити Скитима нема везе са идеологијом, већ са династичким интересима).

³⁶ Hdt. IV 108: "Ἔστι γὰρ δὴ αὐτόθι Ἑλληνικῶν θεῶν ἰρὰ ἑλληνικῶς κατασκευασμένα ἀγάλμασι τε καὶ βωμοῖσι καὶ νηοῖσι ξυλίνοισι, καὶ τῷ Διονύσῳ τριετηρίδας ἀνάγουσι καὶ Βακχεύουσι.

³⁷ Уп. Légrand у Hérodote IV, нап. 1 на стр. 113.

³⁸ Јарилова лутка прављена је у виду старца са огромним фалусом, уп. Б. А. Рыбаков, *Язычество древних славян*, Москва 1981, 420.

³⁹ Уп. В. В. Иванов/В. Н. Топоров, *Исследования в области славянских древностей*, Москва 1974, стр. 180, 215; J. Haudry, *La religion cosmique des Indo-Européens*, Milano/Paris 1987, стр. 113, 123, 173.

⁴⁰ Назив животиње **bhuǵho-* се поред иранског среће још у јерменском, где *buz* значи „јагње“, келтском и германском (Pokorny 174), а с доста вероватноће се претпоставља и за трачки, у личним именима као Βουζης/Βυζας и топониму Βυζάντιον (уп. Вл. Георгиев, *Траките и техният език*, София 1977, стр. 46, по којем би посреди била изведеница суфиксом *-ant-*; но можда је изворни лик био **buzavant-*, тип ведски *asnavant-* „богат коњима“, авест. *gaomant-* „богат говедима“?).

Штавише, иза Херодотове формулације о будинском начину исхране слутимо криптогласу њихова имена. Глагол φθειροτραγέειν којим га Херодот означава је нарах и представља деноминално образовање од непотврђене сложенице *φθειροτράγος, тако да употребљени облик (Βουδῖνοι) φθειροτραγέουσι заправо представља универбизацију синтагме *φθειροτράγοι εἶσιν. Иначе је нормалан облик φθειροφάγος (Страбон, в. горе), и на први поглед није јасно шта је условило избор другог елемента -τράγος, који се овде јасно наслања на аорист τραγέειν од глагола τρώγειν, али сама реч τράγος у грчком не значи „онај ко глође, гризе“, већ само „јарац“⁴¹. Стога се и псеудо-Аријан у „Периплу“ када говори о скитском народу који се храни „вашима“ позивајући се на ово Херодотово место нашао збуњен, па модификује глагол у φθειροτροκτεῖν према радној именици τρόκκτης „глодар“. Проблем облика φθειροτραγέειν код Херодота може се решити претпоставком да је ознака Будина *Φθειροτράγοι која му лежи у основи настала услед језичког неспоразума изазваног сазвучношћу речи τράγος „јарац“ и τραγέειν „(о)глодати“: ту би се била укрстила два првобитно независна податка, назив Τράγοι „Јарци“ као грчки превод скитског имена **Budin-* и податак да се Будини хране јеловим шишаркама (који је са друге стране могао настати као тумачење другог имена за њих *Venedi*)⁴².

Могуће је да прасловенски језик ипак чува једну успомену на грчки култ Диониса. Из грчко-скитског имена доњег Дњепра и града код његова ушћа Бористена = Олбије: Βορυσθένης може се извести етимолошки нејасан словенски назив за бршљан **brъsъanъ* (и сл.). Како бршљан не расте на североисток од Крима, Кавказа и Дњепра⁴³, а био је нека врста културне биљке због своје примене у медицини и у култу, може се претпоставити да је Словенима постао познат посредством ове грчке колоније у њиховом суседству, где је морао бити гајен за потребе тамошњих Дионисових светковина⁴⁴ — помиње их Херодот IV 79 — и да су га по њој прозвали „бористенском биљком“.

⁴¹ Неки је, као Кречмер (П. Kretschmer) и за њим Frisk *op. cit.* 915 д. изводе од поменутог глагола, други, као Р. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque* III s.v. просуђују њено порекло нејасним.

⁴² Да ли можда овамо спада антски вођа *Boz* (Jordanes 248), струс. *Бус* „Слова о Полку Игорева“, будући да се владари често означавају именима својих народа? Облик са *z* могао би бити сарматски, али и словенски.

⁴³ К. Moszyński, *Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego*, Kraków 1957, 64 д. констатује да бршљан има ареал веома сличан ареалима тиса и букве и да је од два словенска назива за њега **blъsъ* несумњива прасл. иновација од **blъjo*, *blъvati*, сх. *бъуѣав*, док би други, са нешто ужим, карпатско-балканским ареалом и великом нестабилношћу облика, могао бити позајмљен.

⁴⁴ Немамо непосредан податак о гајењу бршљана у Бористену/Олбији, али Теофраст (IV–III в. пре Хр.) у свом спису о биљкама бележи да су се Грци настањени у области Понта око Пантикапеја трудили да ради потреба својих култова онде одомаће ловор и мирту, који, по њему, иначе у том делу Европе не расту (Theophr. *hist. plant.* IV 5.3; уп. *Вестник древней истории* 1947/3, стр. 243, нап. 3).